
CRNA GORA U OČIMA PIRCIJA BIROLIJA AVGUSTA 1941.

The documents we are publishing in Montenegrin are showing in which way the rebellion of 13 July influenced on the changes in the fascist policy towards Montenegro. The subject are three reports which the commander of the occupying forces in Montenegro Alesandro Pircio Biroli sent to the headquarters in August 1941.

Dokumenti, koje objavljujemo na crnogorskom jeziku, jasno pokazuju na koji način je Trinaestojulski ustanak uticao na promjene odnosa fašističke politike prema Crnoj Gori. Riječ je o tri izvještaja koje je komandant okupacionih trupa u Crnoj Gori, Alesandro Pircio Biroli, poslao Vrhovnoj komandi tokom avgusta mjeseca 1941. godine.

To su dani u kojima italijanske trupe ponovo uspostavljaju kontrolu na teritoriji Crne Gore, napredujući iz pravca Cetinja i Podgorice ka unutrašnjosti zemlje. Osim upravljanja vojnim operacijama, komandat Pircio Biroli ima zadatak da konkretno predoči ideje o budućnosti ove oblasti. On ima preko šezdeset godina i dugu vojničku karijeru za sobom (rat u Libiji, Solunski front

tokom Prvog svjetskog rata, komandovanje domorodačkom vojskom u italijansko-turskom ratu u Libiji, kada biva prozvan „gondarskim lavom“). Ujedno je i energičan čovjek koji naročito uživa veliko povjerenje Kralja i dvora.

Italijanski general, prije svega, iznosi svoje viđenje događaja, nudi objašnjenje razloga koji su doveli do izbijanja ustanka. Iako su vojne operacije ponovnog okupiranja izuzetno nasilne i dovode do velikih ljudskih žrtava među civilnim stanovništvom, komandant italijanskih trupa ne izražava žaljenje prema Crnogorcima, već ih krivi zbog naivnosti i zbog toga što su tako olako potpali pod uticaj komunističke propagande.

Ne kriveći direktno svog prethodnika Serafina Macolinija, a još manje kralja Viktora Emanuela III, Pircio Biroli obara projekat nezavisnosti smatrajući ga besmislenim, naročito unutar tako uskih granica i u jednoj tako siromašnoj oblasti.

S druge strane, ideja o nezavisnoj Crnoj Gori pod italijanskim protektoratom, isprva nije ni činila sastavni dio fašističke spoljne politike, već je predstavljala žarku želju kraljevske kuće Savoja.

Po mišljenju Pircija Birolija bilo bi pogrešno smatrati „zele-naše“ jedinim političkim sagovornicima, kada partija „bjelasha“, ili jugoslovenskih prosrpskih nacionalista ima više pristalica u narodu. Ovakva politička analiza, suprotno prethodnoj, zasniva se na njegovom tumačenju nacionalnog sastava naroda. Crnogorce po njegovom mišljenju nije moguće etnički razlikovati od Srba, te je stoga potpuno odvajanje ovih teritorija od Srbije veoma teško izvodljivo. Suprotno glavnoj liniji koja je karakterisala fašističku spoljnu politiku prema Jugoslaviji, Pircio Biroli zauzima u potpunosti prosrpsku poziciju, naglašavajući superiornost srpskog naroda u odnosu na ostale narode sa jugoslovenskih prostora. Nesumnjivo, na ovakvo viđenje uticalo je iskustvo italijanskog generala stečeno tokom Prvog svjetskog rata, kada se na Solunskom frontu borio rame uz rame sa srpskom vojskom od koje je čak dobio i visoko odlikovanje.

Vjerovatno podstaknut od strane Vrhovne komande, general Pircio Birolini izlaže nekoliko svojih razmišljanja o administrativnoj organizaciji teritorije, koja se koncentrišu oko neodrživosti teze o nezavisnosti osim u slučaju radikalnog proširenja granica. Suprotno, po njemu, najbolje rješenje moglo bi da bude pripajanje Italiji, „ako već ne Srbiji“.

U vrijeme kada fašističku spoljnu politiku karakteriše izrazita antisrpska pozicija može se činiti čudnim to što jedan veoma ugledan general okupacione armije iznosi teoriju poput ove. Ono što je međutim, vjerovatnije jeste da Pircio Birolini spominje ujedinjenje sa Srbijom, znajući pri tom dobro da je riječ o neostvarivom projektu, u istoj mjeri kao što je neostvariva i ideja o proširenju crnogorskih granica, koje bi podrazumijevalo uključivanje teritorija već pripojenih Italiji ili Albaniji.

Pouzdanijim se, pak, čini prijedlog pripajanja Crne Gore Italiji „kao provincije, poput Ljubljane“. Apsorpcija južnog dijela Slovenije činila se, naime, tih dana, još uvijek odličnim političkim izborom, koji će se nakon samo nekoliko mjeseci pokazati potpunim promašajem.

Očigledno je, međutim, da, Pircio Birolini, naginje obrazovanju vojne vlade u što skorije vrijeme, na čijem bi čelu bio upravo on. To se i potvrđuje u mjesecima koji će uslijediti, uspostavljanjem vojnog guvernerata u Crnoj Gori.

U ovakvim okolnostima on već planira uspostavljanje saradnje sa prosrpskim nacionalistima koja bi trebalo da ima striktno vojni karakter i ne obazire se na političku organizaciju teritorije – to prepušta periodu po završetku borbi.

Nije isključeno da je Pircio Birolini pomišljao i na stvaranje jedne srpsko-crnogorske države u „uticajnoj sferi Rima“, uz pomoć saradnje sa četničkim vođom Dražom Mihajlovićem, koju je više puta tražio.

Ipak, ova ideja se probija tek tokom 1942. godine, za vrijeme dužeg boravka srpskog generala u Crnoj Gori i u periodu najvećeg poklapanja interesa između italijanske vojske i četničkog pokreta.

Avgusta 1941. Pircio Birolini samo iznosi preduslove za formiranje nove okupacione strategije već prihvaćene na velikom dijelu jugoslovenske teritorije koja se nalazi pod italijanskom okupacijom. Ona se bazira na dvijema osnovama:

-ideološki rat protiv komunista, koji se prepoznaju kao strana lica i narodni neprijatelji;

-vojna saradnja i politički savez širokog spektra sa srpskim narodom i sa njegovim vojnim predstavnicima.

Takođe, ne treba zanemariti činjenicu da je, i pored etičkih implikacija, represija i nasilja, ova strategija pokazala dosta dobar uspjeh na teritoriji Crne Gore i da je omogućila Italijanima i četnicima da njome upravljaju bez većih poteškoća barem u periodu koji je prethodio proljeću 1943. godine.

Erik Gobeti

POVJERLJIVO

VIŠA KOMANDA ORUŽANIH SNAGA ALBANIJE
GLAVNI ŠTAB – OPERATIVNO ODJELJENJE

Br. 9262. OP.

Vojna pošta, 22/A, 2. avgust 1941.

PREDMET: Crna Gora

VRHOVNOJ KOMANDI

Po isteku prve sedmice moga boravka na Cetinju i pošto sam stupio u kontakt i razgovarao sa raznim ovdašnjim predstavnicima naše vlasti i najviđenijim i najozbiljnijim crnogorskim ličnostima, stekao sam određena ubjedenja, koja bih na ovom mjestu želio da predočim Vrhovnoj komandi, kako bi dobila tačnu procjenu političke, vojne i ekonomske situacije u Crnoj Gori.

1. U državi vlada duh nezadovoljstva, nepovjerenja, i razočarenja zbog nesigurne ekonomske i političke situacije.

Sakaćenje nacionalne teritorije sa svojim negativnim uticajem na već poljuljanu ekonomsku nezavisnost, na kojoj se bazira i ona politička, ključni je događaj. Naime, ionako deficitarna proizvodnja osnovnih sirovina, koja dostiže manje od polovine realnih potreba, pretrpjela je dodatne redukcije i to:

a) u proizvodnji pšenice i žitarica uopšte, zbog gubitka bogate kosovske oblasti (koja budi sentimentalne uspomene na slavne nacionalne vojne poduhvate) i ravničarskog pojasa u podgoričkoj kotlini, u području sela Tuzi i Gruda;

b) u proizvodnji soli, neophodnoj jednom stočarskom narodu, zbog gubitka Ulcinja, koji je pripao Albaniji, a sa njim i solana pod jugoslovenskom upravom;

c) u proizvodnji rude i drvne građe, zbog gubitka sreza Foče i Čajniča, koji su pripali Hrvatskoj i srezova Plav i Gusinje, koji su pripali Albaniji;

d) u oblasti turizma zbog gubitka (u odnosu na granice Zetske banovine koje je odredila Srbija) cijelog priobalnog pojasa od Kotora do Dubrovnika.

Na ovakvoj osnovi opšte demoralisnosti, stvorilo se, naročito u studentskoj populaciji pretežno nacionalističkih ideja, jedno snažno nezadovoljstvo sentimentalnog karaktera, koje se uvećalo doseljavanjem na hiljade Crnogoraca prisilno iseljenih sa albanske teritorije na Kosovu kao i sa teritorije Hrvatske, što je, u ionako slaboj proizvodnji nakon poraza Jugoslavije, značajno uticalo na porast siromaštva i na ekonomsku oskudicu u državi.

Ovakvu situaciju iskoristila je komunistička propaganda, koja je i ranije bila prisutna ali je buknula još većom žestinom nakon što su sile Osovine objavile rat Rusiji, što je protumačeno kao agresija na slovenstvo i na državu koja je uvijek doživljavana kao veliki zaštitnik Crne Gore.

Bivša Jugoslavija je u Crnoj Gori konstantno vodila politiku razdora, produbljujući sve više jaz između različitih crnogorskih partija, te je na taj način, uz nekoliko pouzdanih Srba vješto postavljenih na vladajuće pozicije uz uživanje podrške snažne miješane žandarmerije (u čijim su redovima, međutim, preovladavali Srbi), upravljala državom.

Veoma malo ili ništa je bivša Jugoslavija uložila u razvoj ekonomije u Crnoj Gori i u poboljšanje životnih i higijenskih uslova crnogorskog naroda. Ono malo što je utrošeno, utrošeno je na funkcionere, na penzije, kasarne i žandarmeriju.

Siromašna zemlja, sa malo obradive površine, čija je proizvodnja u mogućnosti da pokrije jedva malo više od trećine nacionalnih potreba, u trenutku kada dolazi do vojnog sloma

Jugoslavije, postaje laka žrtva komunizma, kome su već neko vrijeme posvećeni svi mladi nazoviintelektualci, kao i seosko stanovništvo iz pojedinih zona: podgoričke i nikšićke kotline, planinske zone Andrijevice i Berana, priobalnog područja između Budve i Bara i okoline Skadarskog jezera.

Ako se tome doda činjenica da nije sprovedena nikakva kontrapropaganda (niti je bivša Jugoslavija imala za to interesovanja i mogućnosti) dok je i prilično slabu kontrolu bilo nemoguće ostvariti budući da su nedostajale specijalizovane jedinice policije i poznavaoi lokalnog jezika, (u cijeloj Crnoj Gori postojao je samo jedan bataljon Kraljevskih karabinjera), lako je shvatiti kako je jedan primitivan, ratoborni narod, koji se lako da zanijeti, mogao da se trgne iz prividnog mira i podigne ustanak i na najmanji podstrek i podsticaj.

Upravo je dobrodušnost Italijana, koji su na ovu teritoriju stupili kao braća i koji su svojim stavom i ponašanjem nastojali da stvore ambijent koji je trebalo da osnaži veze između Italije i Crne Gore, pružila nenadane mogućnosti komunistima nafilovanim stranom propagandom naročito onom sa radija Moskva, koji je u mračnom svijetlu prikazivao situaciju u Osovini, i uticao na stvaranje opšte mržnje prema fašizmu i jedinicama crnih košulja, koje predstavljaju njegov najuočljiviji oblik.

Prema jedinicama crnih košulja ustanici su se ponijeli nedostojno, izuzetno brutalno i bez milosti. Svi koji su bili uhvaćeni, bili su i svirepo ubijeni.

2. U masi crnogorskog naroda treba razlikovati dva sloja:

- jedan sloj sačinjen od starijeg življa, koji prema nama nije neprijateljski nastrojen i koji blagonaklono gleda na povratak nekadašnjem uređenju: tj. monarhiji i staroj tradiciji. Ovaj sloj, međutim ima slabog uticaja na crnogorskoj teritoriji i čine ga ljudi koji nijesu sposobni za rukovođenje;

- jedan sloj koji sačinjava omladina, nadojena velikosrpstvom, tj. slovenstvom, i koji je tokom 22 godine jugoslovenske vladavine Beograd privlačio u svoju uticajnu sferu, prije svega podrškom koju je centralna vlada davala mladima da se školuju bilo na Cetinju (koje na 8.000 stanovnika posjeduje jednu gimnaziju u kojoj je upisano čak 1.200. đaka, mladića i devojaka), bilo van zemlje, na univerzitetima u Beogradu i Zagrebu.

Ova nesrazmjerna masa mladih nazoviintelektualaca bez iskustva, zanesena pričom i komunizmom, između Beograda (od koga su uvijek imali podršku) i Rima, iz rasnih, jezičkih i religioznih razloga bira da se osloni na Srbe i da podrži velikosrpski ideal.

Najveću nesreću za Crnu Goru predstavljala je upravo ovakva omladina, koja je u državi formirala jednu gomilu promašenih kafanskih ljudi i politikanata, a koja je mogla predstavljati značajan potencijal stručnih škola koje, međutim, u Crnoj Gori ne postoje.

Jednako ni u jednom ni u drugom sloju zvanično ne postoje partije u pravom smislu te riječi. Beograd ih je ukinuo. U stvarnosti, bilo zbog jugoslovenske politike po principu - zavadi pa vladaj, bilo zbog svadljive prirode Crnogoraca sjedinjene sa karakterističnim ponosom crnogorske nacije, partije niču na sve strane, iako nijesu organizovane, i sve se kolju međusobno. U ovom momentu najbolje je bila organizovana Komunistička partija, zato što je preko raznih udruženja kulturnog karaktera i zahvaljujući tajnoj pomoći iz inostranstva (posebno iz Rusije), uspjele da pronade način održavanja kontakta sa svojim pristalicama.

U skorašnjoj buni, svi oni koji su bili nezadovoljni (a ekonomska situacija u poslijeratnom periodu uticala je da se njihov broj značajno uveća) okupili su se pod okrilje Komunističke partije, jedine koja je imala svoje vođe (advokate, ljekare, itd.) i svoje ćelije skoro svuda, a posebno u Podgorici među duvanskim

proizvođačima, u Nikšiću, u Beranama i Andrijevici, na Virpazaru, u Budvi, takođe na Cetinju đe su mnoge porodice imale sinove i rođake u redovima komunista.

U organizaciji Komunističke partije, koja se protivila ideji nezavisnosti, učešće su uzeli, naravno, kao po instinktu, bivši oficiri razriješene jugoslovenske vojske (među njima i oni rodnom iz Crne Gore), koji su nakon njenog sloma, pomogli snabdijevanje stanovništva oružjem koje je bilo lako sakriti u nepristupačnim crnogorskim brdima i bezbrojnim kraškim pećinama.

Budući da druge podrške osim one u starom sloju stanovništva odanom staroj kraljevskoj kući, i to podrške jedino sentimentalne prirode, nije imala, Italija nije bila u mogućnosti da na Cetinju - uprkos prisustvu izuzetnih domaćih ličnosti vrijednih poštovanja, oformi grupu povjerenika koji bi joj mogli pomoći da osujeti protivničke poteze. Dvojica mladih Crnogoraca koji su podignuti i školovani u Italiji nijesu bili ni od kakve koristi.

U ovako očajnoj ekonomskoj situaciji (bez mogućnosti da se uz pomoć rada ona dovede u ravnotežu) i u situaciji komunističkog ideološkog ushićenja (bez mogućnosti da se ono ugasi uz pomoć odgovarajuće kontrapropagande), misliti da se Crnogorci mogu držati pokornim, i da se može održati red i mir obećanjima i ubjeđivanjima, isto je što i graditi kule od pijeska, to jest, živjeti u iluziji.

Narod sa Balkanskog poluostrva poštuje samo onoga ko je silan. Za njih je dobrotu slabost. Oni, kao i svi sirovi i primitivni narodi imaju potrebu da se prema njima odnosiš pravično ali s čvrstinom.

Velika je greška postupati nježno i koristi se laskanjem.

Potrebna je jedna politika sile, koja, naravno, iziskuje ljude, vrijeme i novac.

3. Što se tiče vjeroispovjesti, apsolutnu većinu stanovništva čine pravoslavci i svi sveštenici imaju veliki uticaj na narod.

Mitropolit crnogorsko-primorski Joanikije, miljenik beogradskog patrijarha Gavrila, naizgled je veoma pokoran, a i javno, prilikom propovjedi održane 20. jula na Cetinju, u crkvi Presvete Bogorodice, osudio je čin pobune, čije su žrtve takođe bila i sveštena lica. Međutim, sumnjive su njegove aktivnosti i njegove veze sa Beogradom. Mitropolit je rodom iz Kotora. Jedan njegov brat, bivši gradonačelnik Kotora koga je udaljio prefekt Skaselati, protivnik je Italijana, a jedna njegova kćerka priklonila se komunističkim idejama.

Većinski dio klera drsko ispoljava svoj neprijateljski stav prema Italijanima. Nijesu udostojili pozdrava čak ni predašnjeg Visokog Komesara. Zbog toga je uložen protest kod mitropolita.

Katolika ima vrlo malo. Nadbiskup, primas srpski, ima sjedište u Baru. Riječ je o veoma obrazovanom Crnogorcu, koji govori italijanski i njemački i čini se da nam je prijateljski naklonjen.

Muslimana ima više nego katolika, naročito u opštinama na granici sa Albanijom i u Novopazarskom srezu. U svim djelovima, oni su mirni, i suštinski, prema nama ne pokazuju otvoreni otpor.

Za razliku od pravoslavaca, muslimani rade i predstavljaju dobrostojeći društveni sloj, budući da su uglavnom trgovci i posrednici. Ne bave se politikom i, kao drugdje Jevreji, oni čine onaj sloj koji teži bogaćenju.

4. Da Osovina na vrijeme nije reagovala protiv Rusije, vjerovatno bi se ustanak u Crnoj Gori savršeno poklopio sa ruskom akcijom u najpovoljnijem trenutku za zadavanje teškog udara fašizmu i nacizmu.

Oštri zaokret okolnosti iznenadio je sve komuniste u Crnoj Gori, koji su, ubrzavajući pripreme i držeći za istinite lažne

glasine koje je širila moskovska propaganda (ulazak ruskih trupa u Berlin, skoro spuštanje sovjetskih padobranaca na crnogorsku teritoriju, itd.) iskoristili priliku održavanja Ustavotvorne skupštine i proglašenje crnogorske nezavisnosti, 12. jula, kako bi dali znak za opšti ustanak. Ovom ustanku direktno su se pridružile srpske glavešine, koje su se krile u zemlji i komunističke vođe koje su se finansirale iz Moskve uz prečutnu saglasnost sreskih načelnika, koji su učinili veoma malo ili ništa kako bi se suprotstavili djelovanju ustanika, za koje su sigurno znali.

Moj prvi potez bio je povlačenje naših civilnih predstavnika (sve službenici), ustupanje civilne vlasti kapetanima garnizona, kao i smjena sreskih načelnika koji su bili postavljeni od strane jugoslovenske vlade, svih osim njih trojice koje namjeravam naknadno da propratim.

Cilj pobunjenika bio je očigledan: pružanje direktne pomoći sovjetskoj vladi, tako što bi se u Crnoj Gori zadržale italijanske trupe, koje bi potom bile istjerane i time se spriječila obnova jedne nacionalne države u političkom i ekonomskom smislu potčinjene Italiji, tim prije što ju je ova posljednja, u dogovoru sa Osovinom, teritorijalno osakatila i osiromašila na račun Albanije, njenog vjekovnog neprijatelja.

Kao što je, žestoka propaganda, kod naroda stvorila lažnu sliku o veličanstvenim pobjedama Rusa nad Osovinom, tako ga je i dovela do ubjeđenja da fašistički režim u Italiji podržava neznatna manjina i da je italijanski narod ugnjetavan od strane milicije koju čine fanatici i nasilnici u službi Dučea i fašizma.

Jedino se imajući u vidu ovakvo raspoloženje u narodu, mogu shvatiti svireposti počinjene nad crnokošuljašima 108. legije u Martinovićima (na putu Budva – Cetinje, 18. jula), naročito u poređenju sa ponašanjem drugih trupa, koje su čak spontano

oslobađale zatvorenike (vjerovatno u svrhu vršenja komunističkog prozelitizma).

Počele su da kruže glasine kako su crnokošuljaši u Crnoj Gori uspostavili režim terora, uz pljačke, masakre i silovanja na Cetinju i drugdje, i kako veliki broj žrtava čine žene, koje nije su htjele da udovolje željama vojnika (sve apsolutna laž, suviše no je reći).

Ponašanje naših trupa bilo je primjerno u svakom pogledu.

Širenje mržnje prema Italiji, predstavljalo je, dakle, kampa-nju koja se vodila u cilju obezbjeđivanja sigurnog uspjeha usta-nka, utoliko prije što je bila obezbijedena i velika količina oru-žja i municije skrivena po skoro svim crnogorskim srezovima. Ovo potvrđuje i činjenica da su se tokom napada na naše garni-zone i kolone mogli videti naoružani čak i žene i deca.

Najegzaltiranije su bile žene.

Pretpostavlja se da je centar pobunjeničkog pokreta bio u Beogradu i u Hrvatskoj.

Skoro svako selo je dalo svoj doprinos ustaničkom pokretu, utoliko prije što se stvorilo ubjeđenje da će u roku od najviše jedne sedmice italijanske trupe biti proćerane sa crnogorskog tla.

5. Neka zapažanja i planovi koje treba ostvariti

Odmah u djelo sprovedene odluke o slanju pojačanja iz Albanije u Crnu Goru, odlučno držanje svih trupa, i onih manjih, raštrkanih odjeljenja Kraljevskih karabinijera, Kraljevske finansijske policije, kao i mjere predostrožnosti koje su uslijedile: proglasi, naredbe, itd, doveli su do slamanja ustanka i osujećenja želja ustanika unutar teritorije između Bara, Podgorice, Nikšića i Boke Kotorske. Nastavlja se sa oslo-bađanjem garnizona na preostaloj crnogorskoj teritoriji i sa uvođenjem reda u preostalim agitacionim centrima.

U toku su čišćenja u Grahovu i u nepristupačnim i nepokornim Krivošijama (poznatim po bunama iz 1869. i 1882. god. protiv Austrijanaca). U toku je takođe i akcija koju je organizovala divizija „Venecija“ iz Podgorice prema Kolašinu i Beranama uz učešće I alpinske grupe „Vale“ sa Kosova. U pripremi je i pohod jedne motorizovane kolone sa kamionima iz Nikšića preko Žabljaka na Pljevlja, i druge iz Nikšića na Goransko u kojoj učestvuju divizija „Kačatori dele Alpi“ [Alpski lovci] i II alpinska grupa „Vale“.

Da bi se ugušio ustanak, i to ne samo trenutno, već kako bi se onemogućilo njegovo ponovno izbijanje u budućnosti i pokupilo svo oružje rasuto i sakriveno širom Crne Gore (preko 30-35 hiljada pušaka, i veliki broj mitraljeza prisvojenih nakon jugoslovenske kapitulacije), potrebno je djelovati sistematski.

Naime, moramo se pobrinuti da nam se ne dogodi da napravimo korak naprijed, a da potom budemo primorani da se vraćamo unazad. Dobro usmjerenu političku akciju u korak mora pratiti čvrsta, odlučna i neumoljiva vojna akcija, poput neprestanog lupanja čekićem dok se buna u potpunosti ne sravni, kako potpunim pokoravanjem pobunjenika, tako i predajom cjelokupne količine oružja, što se mora postići pošto - poto, pa i najdrastičnim mjerama, ako je neophodno.

Politička akcija mora imati za cilj prije svega, rješavanje pitanja državnog uređenja, ekonomskog i finansijskog pitanja, kao i pitanja granica.

Dok je na jednoj strani u toku pružanje pomoći u hrani onima kojima je ta pomoć potrebna, kako bi se izbjegla glad - jer gladnom čovjeku svašta pada na pamet - neophodno bi bilo, i to pod hitno, uraditi sljedeće:

1) Osnovati, što je prije moguće, crnogorsku nacionalnu banku; uvesti italijansku liru kao valutu kako bi se pospješila razmjena za namirnice kojih nema na kontingentu (dopunske životne namirnice), između pojedinaca i preduzeća sa Italijom; povući štambiljani dinar sa kojim je svaka razmjena zaključena.

U današnje vrijeme nijedan italijanski ili albanski trgovac na veliko nema mogućnost da svoju robu uveze u Crnu Goru. Svuda u državi je došlo do sistema robne razmjene, uz nevjerovatan rast cijena.

2) Zajedno sa monetarnim, ostvariti i carinsko jedinstvo između Italije i Crne Gore, uz organizovanje finansijskih službi na Cetinju u cjelosti (trenutno tamo nema nijedne, ali je Ministar finansija obećao da će vratiti Botarija).

3) Budući da, ako se izuzmu disidenti, ogroman broj Crnogoraca, ili bolje reći svi do jednog, ne žele samostalnost, već da se, ako ne Srbiji, pripoje Italiji, možda bi najprikladnije bilo, da se donese odluka o postavljanju namjesnika koji bi upravljao državom, i ograničavajući svaki suvišni, dodatni trošak (zgrade predstavništava, zgrade propagande itd,) do kraja izveo već započete i hitne radove i time uposlio što više ruku, i to odmah, prije zime. Na taj naćn bi se riješio problem nezadovoljstva i nezaposlenosti.

4) Imajući u vidu ćinjenicu da je jedan od najvrjednijih proizvoda u Crnoj Gori duvan (donosi prihod od preko 40 miliona dinara godišnje), trebalo bi odmah uložiti u podgorićku fabriku u kojoj je 800 radnica zapošljeno samo na berbi odličnog duvanskog lista koji se proizvodi u Crnoj Gori (sličan ćuvenoj „sultanovoj bradi”), kako bi se poboljšala proizvodnja i prodaja gotovog proizvoda.

5) S obzirom na bogatstvo u drvnoj građi, treba dodijeliti osoblje za službu u Odjeljenju za šumske resurse, kako bi se iskoristio ovaj značajni izvor prihoda.

6) 54 miliona dinara poslatih iz Rijeke na račun Italijanske banke (kao zamjena za istu količinu novčanica zadržanih za vrijeme trajanja štambiljanja, zbog njihovog sumnjivog porijekla) biće dovoljni da umire one kojima taj novac pripada, ali bi nam hitno, radi vršenja poslova i organizovanja javnih radova, ali i u cilju održavanja mira u državi za početak trebalo 150 miliona dinara, minimum koji nam diktira hitna potreba. Bez toga, sve mjere predostrožnosti biće uzaludne.

7) Preuzeti razne mjere za formiranje jednog povjerljivog žandarmerijskog tijela putem brižljivog odabira članova; za naime-novanja opštinskih organa koji poznaju život u zemlji i imaju veoma jak uticaj u svim manjim centrima itd.

Hvale vrijedno djelovanje svih podređenih komandi, komande Kraljevskih karabinjera i obavještajne službe, omogućilo mi je da prikupim mnogo podataka koji se tiču ustanika i da identifikujem organizatore i vođe, kao i one koji su najodgovorniji za pokolj jedinica crnih košulja. Klupko se, tako, postepeno odmotava, čemu doprinose takođe i pojedinci koji se samostalno prijavljuju našim vlastima da se predaju i potčine. Prema sramnim mučiteljima naših vojnika postupiće se oštro, a ako svi oni ne budu pohvatani u ovom periodu, s početkom zime biće nam još lakše, jer kad padnu prvi snjegovi krivci za zvjerske zločine moraće se, htjeli ne htjeli, spustiti sa planina i izaći iz svojih skrovišta.

Između ostalog, uredio sam da se prilikom raspodjele hrane, svakom pojedinačno podijeli po identifikaciona kartica. Na taj način, moći ću lako da ustanovim ko je u pojedinim porodicama neopravdano odsutan. To će, naravno ukazati na izvjestan broj pobunjenika.

U ovom sažetom izlaganju svojih utisaka, vjerujem da sam se dotakao ključnih tačaka koje karakterišu cjelokupnu situaciju, kao i složenih razloga koji stoje u osnovi trenutnog stanja stvari. Čvrsto vjerujem da ću za relativno kratko vrijeme povratiti sigurnost na cjelokupnoj teritoriji Crne Gore, nastaviću sa temljnim prikupljanjem oružja i sa civilnom obnovom.

ARMIJSKI GENERAL
VIŠI KOMANDANT ORUŽANIH SILA
U CRNOJ GORI
(A. Pirzio Biroli)
Svojeručni potpis
[Alessandro Pirzio Biroli]

PRILOG BR. 2 UZ DOKUMENT BR. 21553
22. AVGUST 1941.

Pircio Birol, Komandant Oružanih snaga Albanije, Vrhovnoj komandi

Reg br. 539

Vojna pošta, 12. avgust 1941.

Predmet: Crna Gora

Nastavak mog prvog izvještaja Op.br. 9262. od 2. avgusta

Nakon tačno jednog mjeseca od dana izbijanja narodnog ustanka, zahvaljujući hrabrom i odlučnom držanju podređenih trupa koje su morale da prevaziđu izuzetno teške prepreke na nepristupačnom terenu, prvi dio plana koji sam zacrtao ispunjen je okupacijom najvažnijih crnogorskih centara i ponovnim uspostavljanjem bezbjednosti na cijeloj teritoriji, koja je sada već pod našom kontrolom.

Radujem se što mogu da istaknem drugarsku i efikasnu pomoć koju su, u ovom periodu intenzivnog operativnog rada pružile kako Kraljevska mornarica iz Kotora tako i Kraljevsko vazduhoplovstvo.

1) VOJNA SITUACIJA

a) Udružena akcija divizije „Venecija“, koja je iz Podgorice nadirala prema Kolašinu i Andrijevici i I alpinske grupe „Vale“ pojačane albanskim formacijama kapetana Prenka Kalija iz Vrmoša i formacijama iz Đakovice, uprkos teškoćama na terenu, žestokom otporu neprijatelja i brojnim prekidima na putevima, imala je ishod kakvom smo se nadali. Tako je cijela oblast sa centrima Kolašinom, Andrijevicom i Beranama ponovo okupirana.

U Kolašinu je oslobođeno 20 oficira i 185 podoficira i vojnika, u Beranama 563 podoficira i vojnika, a u Bijelom Polju 5 oficira i 106 podoficira i vojnika iz redova Kraljevske finansijske policije, Karabinjera i Pješadije.

b) Divizija „Kačatori dele Alpi“ - nakon okupacije nikšićke kotline, deblokiranja garnizona u Nikšiću i potom garnizona u Vilusima, potisnula je jednu kolonu u Šavnik, koji je potom zauzela uprkos žestokom otporu ustanika. Nakon što je započeto čišćenje okolne teritorije, pripremila se za pohod na Žabljak radi učestvovanja u akciji alpinske divizije „Pusterija“ čim ova stigne u Pljevlja.

c) Divizija „Taro“ – smijeniviši diviziju „Mesina“ u garnizonima u Martinovićima (između Cetinja i Budve) i u Njegušima (između Cetinja i Kotora) pojačana II alpskom grupom „Vale“, pošto je izvršila čišćenje reona Grahova, počev od 15. ovog mjeseca vršice detaljno čišćenje područja Krivošija, trougla Risan – Grahovo – Orjen.

d) Divizija „Mesina“ – pošto povrati sopstvene isturene jedinice, ponovo će izvršiti čišćenje koje je u obalskoj zoni između Rijeke, Budve, Virpazara i Bara već jednom izvršila alpinska divizija „Pusterija“.

e) Alpinska divizija „Pusterija“ se motornim vozilima prevezla do Kolašina, obavila brzo i hrabo izviđanje ka Šahovićima i Bijelom Polju, i uputila se jednom motorizovanom kolonom (četa motociklista 4. bersaljerskog puka i alpski bataljon „Bolcano“ sa kamionima i propratnim artiljerijskim oruđem) ka Pljevljima koja je okupirala juče, u zajedničkoj akciji sa garnizonom 93. pješadijskog puka koji je pod komandom pukovnika Mazelija ne samo pružio odlučan otpor, već je i preuzeo niz energičnih ofanzivnih akcija malih razmjera u okolini samog grada. Jutros oko 10 časova i 30 minuta, ista kolona u sadejstvu sa avijacijom koja je izviđala dolinu rijeke Tare iznenada se iz Pljevalja uputila ka jugu usmjerivši se ka Levertaru i zauzela

most na rijeci Tari (impozantno umjetničko djelo na putu Pljevlja-Žabljak-Šavnik-Nikšić) prije nego ga ustanici dignu u vazduh.

Zaključno sa ovom briljantnom i odlučnom akcijom divizije „Pusterija“, naše trupe su ponovo okupirale cijelu crnogorsku teritoriju koja se ranije nalazila pod našom kontrolom.

f) I alpinska grupa „Vale“ što prije će započeti energično, detaljno čišćenje područja Berane-Andrijevića duž doline rijeke Morače, posebno obraćajući pažnju na područje Pipera, odakle su potekli napadi na komunikacijske linije divizije „Venecija“. Nakon toga će se okupiti u Podgorici i tamo ostati u vojnoj rezervi.

g) II Komanda XIV armijskog korpusa prebaciće se 14. ovog mjeseca u Podgoricu.

h) Sa pristizanjem različitih divizija u odgovarajuće sektore, omogućiće se smjenjivanje Njemaca u okupaciji Prijepolja i zatvaranje cijelog graničnog pojasa sa Hrvatskom od Priboja do Grude i mora.

Razmotriću mogućnost da se odgovori pozivu njemačkih trupa na zauzimanje Novog Pazara.

2) POLITIČKA SITUACIJA

Potvrđujem već izneseno viđenje situacije. Prisutne podjele i antagonizam između partija ispoljavaju se na jednoj zajedničkoj osnovi velikog nezadovoljstva zbog nemogućih životnih uslova u kojima će Crna Gora biti primorana da živi u okviru aktuelne demarkacione linije.

Ako je na teritoriji nekadašnje Zetske banovine, koja je obuhvatala Boku Kotorsku do Dubrovnika, dio Hercegovine sa dolinom rijeke Drine, Novopazarski Sandžak i Metohiju sa Kosovom, državni budžet bio deficitaran, za to je bio odgovoran jugoslovenski administrativni sistem. Pošto bi pokrila potrebe službenika Banovine i srezova, obezbijedila penzije, gradske

službe, itd., vlada u Beogradu bi zaplijenila ostatak prihoda, dajući, pritom, veoma slab podstrek razvoju trgovine i industrije, ako se izuzme eksploatacija šuma i pojedinih rudnika u nikšićkoj kotlini i to od strane privilegovanih grupa.

Međutim, na kraju svake godine, Beograd je bio prinuđen da Crnoj Gori, u obliku pomoći, vrati jednu sumu novca koja se kretala oko 150 miliona dinara. Na taj način bi se obezbjeđivala ravnoteža budžeta.

Tako da, kada bi današnja teritorija Crne Gore i približno odgovarala teritoriji nekadašnje Zetske banovine, onda bi izvozom sopstvenih proizvoda u inostranstvo (kože, vune, duvana, drvene građe, uglja, stočnih proizvoda, svježih sireva, suvih šljiva i destilata šljive, itd.) crnogorska država mogla da plati uvoz skoro svega onoga u čemu oskudijeva (dopunskih životnih namirnica, odjeće, posuda i staklarije, poljoprivrednih mašina, sapuna i deterdženata, bicikala, mašina za šivenje, obuće, lijekova).

U trenutnim uslovima, ako bi, dakle, bile potvrđene sužene granice Crne Gore, bilo bi rizično stvaranje jedne nezavisne države zato što bi joj, kao takvoj, nedostajali osnovni uslovi za život, osim ako Italija ne bi u potpunosti pokrivala njene potrebe, uključujući, naravno i izdatke za namjesništvo, ministarstava i odgovarajuću administraciju.

Samo ograničen broj starih crnogorskih uglednih ličnosti, uz mali broj pristalica, zastupa ideju o nezavisnosti u formi monarhije, tražeći od Italije postavljanje namjesnika iz crnogorske kraljevske kuće. Ali narodna masa danas ne želi ni nezavisnost ni krunu, koje bi opteretile deficitarni budžet nove države. Rađe bi se samo čisto i jednostavno pripojili Kraljevini Italiji, ako je već Osovina odlučila da odvoji Crnu Goru od Srbije, sa kojom ova dijeli isti jezik, religiju i običaje.

Dakle, od dvije postojeće crnogorske partije (pojava boljševizma je prolazna i ubrzo će biti eliminisana) praktičnijom se čini partija federalista sa prosrpskom orijentacijom, koja zastupa

ideju o fuziji ili nekoj vrsti unije sa drugom silom, kako bi se obezbijedilo preživljavanje. S druge strane, partija separatista, koja od Italije traži postavljanje namjesnika Kraljevine, slijedi jedan prilično tradicionalni, ideološki koncept, umjesto da se brine o tome kako bi bez strane pomoći crnogorski narod mogao da preživi.

Ako bi došlo do prisajedinjenja Crne Gore Italiji, kao što je učinjeno sa Slovenijom, trebalo bi se osloniti na crnogorske trgovinske razmjene u kotorskoj luci, plućima kojima Crna Gora diše.

Sa granicama obilježenim aktuelnom demarkacionom linijom nikada se neće uspostaviti mir u zemlji. Kako među obrazovanim ljudima, tako i u narodnim masama, rasprostranjeno je ubjeđenje da Crna Gora ne treba da postoji kao samostalna država, niti bi takva država bila prihvaćena iz razloga što niko ne želi da mu se deca i unuci pate u budućnosti još više nego što su se njihovi očevi patili u prošlosti.

Ukratko: ili Crna Gora sa hercegovačkim pojasom (naseljenim Srbo-Crnogorcima) Bilećom, Gackom, Fočom, Čajničama, Novopazarskim Sandžakom, Metohijom (tj. glavom rijeke Ibar sa Rožajama i Tutinom), Ulcinjem i Bokom Kotorskom (sa svim ograničenjima koja bi Italiji garantovala potpunu vlast nad ovom pomorskom bazom) uz mogućnost stvaranja jedne države u okviru Rimske imperije, ili, u suprotnom, aneksija Italiji u formi provincije, kao što je slučaj sa Ljubljanom.

Glasina koja je s namjerom puštena u narod - a prema kojoj se Hitler navodno ne protivi, ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom - uz nepostojanje jedne efikasne propagande sa naše strane koja bi je demantovala, uticala je na oživljavanje otpora prema Italiji koja biva prikazana u ruhu prepotentne fašističke države sa osvajačkim tendencijama.

Delegati sazvani na Cetinju radi održavanja Ustavotvorne skupštine 12. jula bili su ljudi koji nijesu imali sljedbenikâ u zemlji. Ja zaista smatram da bi bilo pogrešno oslanjati se danas

samo na taj stari sloj u crnogorskom narodu. Neophodno je privući mlađe, aktivnije članove koji uživaju ugled u seoskim masama i ja bih, u pogodnom trenutku, na tome poradio, osim ako mi drugačije ne bude naređeno. Na taj način bi se potpomoglo pomirenje i prevazišao dubok jaz koji postoji između starih i novih partija. Nažalost, postojećim razmiricama dodaju se i mnogobrojne lične mržnje uzrokovane pristrasnošću i stranačkim osjećanjima koja postoje u svakom Crnogorcu. Raniji interesi, privilegovanje pojedinih crnogorskih ličnosti od strane Srba, uticaj jugoslovenskih uglednika, sve je to doprinijelo tome da se kod crnogorskog naroda razvije jedan osjećaj nelagodnosti, nezadovoljstva toliko snažan da su komunističke teorije uspjele da uzmu maha kako kod intelektualaca bez dinara, obrazovanih uz pomoć stipendija u Zagrebu i Beogradu, pa i u Italiji, tako i kod radnika u urbanim centrima, naročito u Podgorici, đe su radnici u duvanskoj proizvodnji 100 % komunisti.

Ali, važno je naglasiti sljedeću činjenicu: opšte nezadovoljstvo postoji odranije, i ono se povezuje sa težnjom Crnogoraca da žive u zajednici sa braćom Srbima.

Dakle, jedino pravedne granice, one koje u Crnu Goru uključuju teritorije koje joj u etnografskom pogledu pripadaju, mogu predstavljati djelotvoran lijek kojim bi se ublažilo ovo opšte, mučno stanje strepnje i razočaranja i stvorila nada u održavanje mira u zemlji, time što će joj biti omogućeno da živi od eksploatiranja većih resursa u proširenim granicama, dopunjavajući svoje potrebe u zamjenu za neposredno učešće u italijanskoj imperijalnoj konstelaciji.

3) BALKANSKI NARODI

Uprkos njihovom grubom karakteru, od svih balkanskih naroda, po mom mišljenju, Srbi su još i najbolji. Hrvati su pretvorno ljubazni i dvolični – pravi licemjeri i u suštini kukavice, dok, nasuprot njima, Srbe i Crnogorce odlikuje ratnički i viteški duh.

Ako se zanemari politička greška koju su Srbi napravili svrstavši se među protivnike Osovine (ali to se mora pripisati nemoralnim i korumpiranim rukovodiocima i iluzijama o moći Rusije), bolje je u nacionalnim aspiracijama favorizovati Srbe i Crnogorce nego Hrvate i Albance. Svi su oni manje ili više nepouzdana, ali najmanje nepouzdana su opet Srbi. Nakon pada Rusije, po mom mišljenju, politički ne bi bilo loše poraditi na ulasku Srbije u uticajnu sferu Rima. Dodajmo svemu ovome i činjenicu da Crnogorce veoma pogađaju događaji zlostavljanja Srba od strane hrvatskih ustaša i to naočigled italijanskih vojnih vlasti, te da ovi ne razumiju zašto Italija ne interveniše kako bi prestali bespotrebni masakri.

4) PRIJEDLOZI

Imajući u vidu postojeću situaciju, hitno treba uraditi sljedeće:

- definisati oblik vladavine;
- definisati granice.

Ako Crna Gora sa teritorijom upotpunjenom na pravi način - barem uz Metohiju, Sandžak i zapadni pojas do Drine - treba da uđe u sastav Italije, korisno bi bilo ostvariti monetarno i carinsko jedinstvo kako bi mogla koristiti kotorsku luku koja predstavlja njena pluća, između ostalog, i zbog povezanosti te luke sa nikšićkom kotlinom preko željezničke pruge uskog kolosjeka koja saobraća u pravcu Zelenika - Nikšić.

Barska luka je dosta dobra, ali udaljena; s druge strane obje luke i ona barska i ona kotorska potrebne su Crnoj Gori. Uklanjanjem carinskih i birokratskih prepreka priliv i odliv sa Italijom preko ove dvije luke bio bi obezbijeđen tokom cijele godine.

Trgovinski promet između Italije i Crne Gore bio bi osiguran proizvodima koji su navedeni u Prilogu br.1.

Pripajanje okupirane Crne Gore Italiji uz raspolaganje kotorskom lukom ohrabrilu bi Crnogorce, svakako bi doprinijelo neutralisanju neprijateljske nastrojenosti velikog dijela ustanika i umirilo strepnje pobornika njene nezavisnosti, koji u toj istoj

nezavisnosti jedino vide sredstvo kojim bi ponovo zauzeli izgubljene pozicije i zavladao narodom.

Za ostvarenje ovog logičnog plana, baziranog na uzajamnim mogućnostima za život kako Crne Gore, tako i Kotora (koji se snabdijeva iz svog zaleđa), bilo bi dovoljno formirati namješništvo, ili možda bolje, gubernatorat, sličan onom u Dalmaciji, koji bi mogao da obuhvati 4 provincije od kojih bi tri sačinjavala Crna Gora, a jednu Boka Kotorska, ili, pak, samo tri crnogorske provincije, ali uz carinsku i monetarnu uniju sa Dalmacijom. Na ovaj način, i bez materijalnog spajanja dvije teritorije, postiglo bi se da ekonomski život u Crnoj Gori bude manje težak.

Na planu propagande, moglo bi se započeti sa radom na obnovi zemlje, uz nastojanje da se formira jedan jedinstveni front u okviru koga bi se okupile sve aktivne snage:

„Front Ujedinjenog Crnogorskog Preporoda“ (FUCP).

Po započetom radu, mogli bi se načiniti sljedeći koraci:

a) Narediti aneksiju, sa namjesnikom ili guvernerom na Cetinju (sa ili bez Kotora, s tim da ova luka praktično dobije funkciju izlaska Crne Gore na more i na tržište);

b) Na najpogodniji način preduzeti mjere za smanjenje vrijednosti dinara i njegovu zamjenu lirom;

c) Utvrditi graničnu liniju ili dati formalno obećanje da će granica Crne Gore uključiti – počev od mora na ševeru – ravnicu Grude do Cavtata [vidi Prilog br. 2 (*)], Bileća, Gacko, tok rijeke Drine s Fočom, cijeli sliv rijeke Lima s Rudom, Priboj, Novopazarski Sandžak sa Novom Varoši i Sjenicom; Metohiju sa kotlinama Tutin i Rožaje, potom staru granicu sa Albanijom, izuzev Plava i Gusinja, Grudi, Tuzi i Ulcinja. Ako je moguće solane pridati Crnoj Gori, zato što one obezbjeđuju godišnji prihod. Eventualno bi se one mogle zamijeniti ustupanjem Crnoj Gori nekih manjih sela s albanskim življem, u reonu Livari na Skadarskom jezeru. Proizvodnja solane se kreće oko 8. 000 tona godišnje, uz dohodak od cirka 20.000.000 dinara.

d) Garantovati Crnoj Gori proizvod solana u Ulcinju ukoliko bude nemoguće odvojiti njihovu sudbinu od samog grada.

5) RAZMATRANJA

Gore izloženo rješenje nama bi donijelo mogućnost da preko Crne Gore kanališemo jedan dio srpske trgovine preko Novopazarskog Sandžaka i omogućilo bi nam da putem jedne odgovarajuće politike prema Srbiji – kada u potpunosti budu ugušena strujanja koja je privlače Rusiji – ostvarimo prodor italijskog uticaja sve do donjeg toka rijeke Save i do Dunava.

Srbija, pri tom mislim na staru Srbiju, u rasnom smislu predstavlja najhomogeniju i najkompaktniju grupu, nesumnjivo najbolju na cijelom Balkanu. Grub i ratoboran Srbin posjeduje snagu duha, intelektualne kapacitete i temperament po kome se jasno dâ razlikovati od Hrvata, Albanca, Bugara i Rumuna.

Pogrešno je vjerovati da, kada je u pitanju slom Jugoslavije, srpski element treba zanemariti. Propast Jugoslavije uslijedila je zbog mnogih, opštepoznatih, faktora. Krajevi koji su Versajskim ugovorom pridati Srbiji bili su prvi razlog njenog sloma. Jedna homogena Srbija u okviru svojih etničkih i geografskih granica imala bi veću moć da pruži otpor u borbi sa nadmoćnijim neprijateljem, kao što se pokazalo u ratu sa Austrougarskom u ne tako davnoj prošlosti.

U okviru svojih prvobitnih granica, Srbi su, tokom posljednje 23 godine, značajno napredovali na svim poljima, a naročito u oblasti poljoprivrede.

6) ZAKLJUČAK

Zaključno sa današnjim danom, 12. avgustom, navršava se tačno mjesec dana od izbijanja ustanka. Jamčim da je situacija u našim rukama budući da su svi centri koji su ranije bili pod našom okupacijom, ponovo zauzeti.

Ali izvršene vojne operacije neće biti djelotvorne ukoliko se hitno ne pristupi sprovođenju civilnih mjera neophodnih radi uspostavljanja mira u državi i sticanja povjerenja u Italijane kod naroda.

Ove mjere odnose se na sektor ekonomije, finansija i trgovine, na higijenu i poboljšanje životnih uslova, na radnu aktivnost u cilju povećanja opšteg blagostanja i maksimalnog smanjenja nezaposlenosti.

Ovđe je, u cilju obnove zemlje, potrebno sve preurediti:

- reorganizovati službu Banovine, a službenicima odrediti pravedne, trenutno minimalne, plate;
- čim se uspostavi mir imenovati civilne sreske načelnike;
- postaviti gradonačelnike u svim mjestima ili potvrditi položaj onih koji su nam se pokazali odanim.

Čim budem raspolagao zatraženim sredstvima, moći ću da započnem radove na putevima čiji je popravak najhitniji, da utvrdim predračun za 1941./42. godinu, koji je već u pripremi i da organizujem obnavljanje razmjene i trgovine, jer je ekonomska situacija zaista očajna. Cijene najneophodnijih životnih namirnica dostigle su prećerano velike cifre: kilogram goveđeg, ovčijeg i jagnječeg mesa košta 48 dinara, telećeg 50 dinara (na crnom tržištu dostiže i 60 dinara), kilogram krompira staje 15-20 dinara, luka 14-18, pasulja 17-20, paradajza 16, limun košta 6 dinara po komadu, litar benzina 20 dinara, kilogram tjestenine i pirinča 16-18 dinara, metar drva za ogrjev 350 dinara.

Službenici sa najvećom platom (3.000 dinara) koji su u normalnim vremenima mogli sasvim pristojno od nje da žive, jedva se snalaze u trenutnoj situaciji.

Sljedovanje hljeba, od 150-200 grama, nije dovoljno budući da vlada nestašica drugih prehrambenih proizvoda. Oskudica je i u mlijeku, a sasvim nedostaju ulje, mast, i uopšte masnoće.

Moje civilne službe ulažu nadljudske napore kako bi, uprkos teškoćama sa valutom, u Crnu Goru uvezle hranu i druge životne namirnice, jer su u zemlji sve zalihe već pri kraju.

Kako bi se izbjegle veće štete ne smije se gubiti niti jedan jedini dan, naročito kada se ima u vidu skori dolazak zime, koja ovđe počinje krajem septembra i zahtijeva posebne i neodložne mjere snabdijevanja (drva za ogrijev, ugalj, hrana, itd.).

Uvjeravam Komandu da ću organizaciji civilnih službi pristupiti maksimalno štedljivo: za centralnu djelatnost dovoljne su službe Banovine (koja će, međutim, morati da bude preimenovana u Kraljevsko namjesništvo ili Guvernerat Crne Gore, u zavisnosti od toga koje od dva rješenja će se smatrati najprikladnijim). Civilne službe su popunjene italijanskim savjetnicima i crnogorskim službenicima, i sve je to već sprovedeno u djelo (vidi Prilog br. 3)

Ako se izbjegne izgradnja predstavništava, i ako se zaobiđu masovne špekulacije na svim poljima (građevinskom, trgovinskom, industrijskom), uz korišćenje onoga čime se raspolaže, a bez megalomanskih projekata i prećerano velikih plata, dakle, uz trezvenu primjenu kriterijuma umjerenosti, smatram da će ova lađa koja sa svih strana propušta vodu, ipak uspjeti da doplovi u luku.

U svoje vrijeme, kada pukotine na njoj budu zakrpljene najbolje što se može, moći će se poraditi na davanju novog tona administraciji Crne Gore. Danas, za ljubav otadžbine, neophodno je da se zahtijeva maksimalni doprinos uz minimalne napore, tj. sa minimalnim troškovima.

Neophodno je donošenje hitnih odluka i direktiva za moju političku akciju, koja je ovđe od velikog značaja zbog svog reflektovanja na situaciju u zemlji.

Jedna ugledna crnogorska ličnost, koju je u Splitu, krajem juna 1941. godine ispitivao moj obavještajni službenik odličan poznavalac srpskog jezika, rekla je sljedeće:

„Italija danas u svojim rukama drži vlast i može da radi što joj je volja. Međutim, trebalo bi da se zapita: što će biti sutra? Mi mislimo da je važnije ono što će biti sutra od onoga što je danas.

Crnogorci znaju da pokažu zahvalnost. Ako sudbina bude htjela da srpstvo bude razjedinjeno, tada će i Crnogorci odlučiti koji će stav zauzeti i neće zaboraviti način na koji se Italija prema njima odnijela. Ako, pak, sudbina bude htjela da se srpstvo obnovi, tada će se Crnogorci viteški odužiti Italiji, a sa njima i svi Srbi“.

Smatram interesantnim da priložim (vidi Prilog br. 4) mišljenje pravoslavnog episkopa u Mostaru - veoma privrženog Crnoj Gori – u vezi sa situacijom i, u Prilogu br. 5, mišljenje dr Sekule Drljevića, rodom iz Kolašina, za koga se nedavno intresovalo naše Ministarstvo inostranih poslova, a koji je nakon što se svojevrijem povukao u Beograd, došao na Cetinje prilikom održavanja Ustavotvorne skupštine. Danas se nalazi u Dubrovniku kod jedne svoje rođake.

DOKUMENT BR. 7
PRILOG BR. 224 UZ ISTORIJSKI DNEVNIK

Kavalero, načelnik glavnog Generalštaba, Ministarstvu inostranih poslova.

Reg. br. 21773/Op.

Predmet: Politička i vojna situacija u Crnoj Gori. Pircio Birolji, komandant Oružanih snaga Albanije – Kancelarija Glavnog štaba – Operativno odjeljenje, Vrhovnoj komandi.

U nastavku prethodnih izvještaja vezanih za ovu temu, upućuje se izvještaj ekaselencije Pircija Birolija koji se tiče obavljene inspekcije razmještenih trupa u Crnoj Gori, kao i trenutne vojno-političke situacije.

Posebno važnim se ukazuje hitno rješavanje problema koji sprečavaju političko-ekonomsku reorganizaciju ove oblasti, a koji su predočeni u izvještaju. Bili bismo zahvalni naslovljenom Ministarstvu ako bi nam ukazalo smjernice za rješavanje istih.

Reg.br. 10177/Op.

Vojna pošta, 22/A, 27. avgust 1941.

Predmet: Inspekcija trupa u Crnoj Gori i politička situacija.

23, 24. i 25. ovog mjeseca izvršio sam inspekciju podređenih trupa u Crnoj Gori prateći sljedeću maršrutu:

23. avgust – Cetinje – Podgorica – Danilovgrad – Nikšić – Šavnik – Žabljak – Most na Tari – Pljevlja;

24. avgust – Pljevlja – Čajniče – Goražde – Most na Drini – Čajniče – Pljevlja – Draškovina – Bijelo Polje – Berane;

25. avgust – Berane – Andrijevića – Berane – raskršće Andrijevića – Mateševo – Lijeva Rijeka – Bioče – Podgorica – Cetinje.

Putovao sam automobilom u pratnji čete motociklista 4. bersaljerskog puka¹, trojice oficira i 120 bersaljera.

Inspekcija je prošla bez incidenata.

Prvog dana konferisao sam sa komandantom XIV Armijskog korpusa u Podgorici, sa komandantima 51. pješađijskog puka u Danilovgradu, I/51. puka u Bogetićima, divizije „Kačatori dele Alpi“ u I alpinske grupe „Vale“ u Nikšiću, alpinskog bataljona „Bolcano“ (Pusterija) u Šavniku, II/93. puka (koji je bio stacioniran u Pljevljima, a trenutno na putu nazad za Cetinje) između Šavnika i Žabljaka; sa komandantom bataljona „Basano“ (Pusterija) u Žabljaku; sa generalom Espozitom, komandantom divizije „Pusterija“ u Pljevljima, đe sam i prenoćio.

U Šavniku, Žabljaku i Pljevljima dočekali su me komandanti garnizona, svi predstavnici civilne vlasti, predstavnici vjerskih zajednica i sav narod. U Pljevljima je doček bio posebno srdačan: uz pozdrav gradonačelnika, uručenje cvijeća i uz skandiranje Kralju Imperatoru i Dučeu. Cio grad je bio pod italijanskim zastavama i preplavljen natpisima na kojima se veličala Italija i italijanska vojska.

Čvrsta akcija, ali očinska, zajedno sa komandantom divizije „Pusterija“, organizacijom prepuštenom civilnim službama i određenim držanjem trupa, vjerovatno su doprinijeli stvaranju osjećaja sigurnosti u cijeloj prelijepoj ševernoj oblasti Crne Gore bogatoj šumama, pašnjacima i obrađenim poljima.

Drugog dana sam obišao Čajniče i Goražde. Tamo se ponovio srdačan, ako ne i još srdačniji, doček koji sam imao u Pljevljima. U Goraždu sam posjetio eksperimentalnu školu voćarstva koja zavjehuje da bude potpomognuta stručnim osobljem i finansijskim fondovima.

Po povratku u Pljevlja, saslušao sam referat Komandanta divizije u vezi sa radovima na rovovima, nakon čega sam, uz pratnju srdačnih pozdrava gradskih vlasti i naroda, produžio za

¹ Streljačkog puka. *Prim. prev.*

Draškovinu (posljednji garnizon „Pusterije“) i Bijelo Polje (bataljon „Val Natizone“ I alpinske grupe „Vale“). U 24:30 h sam bio u Beranama (uz zadržavanje na Limu đe je četa inženjeraca divizije „Venecija“ za šest sati (od 18 do 24 h) napravila gaz za moju kolonu).

Trećeg dana, u 8 časova obišao sam tabore trupa divizije „Venecija“ (II/84 alpinski bataljon „Val Taljamento“, artiljerijsku grupu 19. puka) i odbrambene položaje. U 9:30 h je uslijedilo predstavljanje svih predstavnika civilne vlasti, u 10 h poklonjenje narodnih masa uz klicanje Italiji koje se ponovilo i u Andrijevici u 11 h. Tamo sam osim trupa (I/84. i III grupa 19. artiljerijskog puka) izvršio smotru lokalnog odreda formiranog u cilju hvatanja komunista koji su učestvovali u ustanku. Vratio sam se u Berane odakle sam, u 12:30 časova, uz ponovljene pozdrave od strane lokalnih vlasti i naroda, krenuo za Mateševo đe sam konferisao sa komandantom 83. pješadijskog puka u vezi sa jednom operacijom čišćenja koju je trebalo izvršiti prije 31. ovog mjeseca u planinskom masivu južno od puta Berane – Mateševo, sa dva bataljona i odredom Crnogoraca iz Andrijevice. U Lijevoj Rijeci sam konferisao sa komandantom II/83. puka uključenim u spomenutu operaciju. Putujući od Mateševa prema jugu naišao sam na četu inženjeraca pripadnika XIV armijskog korpusa koja se upravo selila južno od Berana radi rekonstrukcije važnog mosta na Limu koji su ustanici zapalili. Naišao sam takođe na III/84. puk koji se selio u Bijelo Polje da tamo zamijeni bataljon „Val Natizone“.

Stigavši u Podgoricu u 17:30 časova ponovo sam obavio konsultacije sa ekselencijom Mentasti u vezi sa tokom jedne veoma važne akcije čišćenja u brdima koja okružuju put Bijelo Polje – Berane – Andrijevice – Mateševo – Kolašin. Ova akcija je povjerena pukovniku Piciju, komandantu I alpinske grupe „Vale“ sa bataljonima „Val Natizone“, „Val Taljamento“, crnogorskim odredom iz Andrijevice, I/83. pješadijskim pukom iz Kolašina, u zajedničkoj akciji sa avijacijom i četom motociklista 4. bersaljerskog puka. Datum: 1. ili 2. septembar, prema povjerljivim

informacijama koje nam prosljeđuje jedan nama odani bivši jugoslovenski oficir, rodom iz Kolašina koji je ranije jednom vještom intervencijom osujetio strijeljanje 20 oficira i 150 zarobljenika pohvatanih u Beranama i prebačenih u Kolašin po naredbi komunističkog ustaničkog vođe.

U 19:30 h sam na Cetinju.

Tokom inspekcije uspio sam da zaključim da je situacija na cijeloj teritoriji koju sam obišao mirna. Broj preostalih ustaničkih grupa, nakon energične intervencije naših trupa i primjernih kazni polako se smanjuje svuda, osim u planinskim zonama gdje je u toku priprema policijskih akcija sa pristizućim kolonama i pojačanjem od strane domaćih odreda koje smo snabdjeli oružjem. Narod je povratio duh, sabrao se i sada našim vojnim vlastima nudi pomoć u ljudstvu. Nude se i bivši odani crnogorski oficiri da povedu borbu protiv komunista.

Akcija čišćenja, potpomognuta crnogorskim odredima, u cilju pronalaženja sakrivenog oružja i hvatanja ustanika, sigurno će imati pozitivan ishod. Crnogorac je veoma vezan za svoju pušku. Ljubomorno je čuva i drži na skrovitom mjestu koje ne otkriva ni svojim najbližima. Vrlo često ni pokušaj da se do oružja dođe držanjem talaca ne urodi plodom. Do sada su naše divizije oduzele ukupno četiri hiljade komada oružja. U tome su nam dosta pomogli povjerenici tajno vrbovani nagradama i raznim vrstama pomoći.

Ovim sistemom naoružavanja u cilju postizanja razoružanja, namjeravam i dalje da se služim tako što ću u svakom centru naoružati manju grupu za koju će mi garantovati njen vođa. Uz to ću popisati sve njene članove i ustupljeno oružje, kako bih mogao da ih kontrolišem. Kao i u Istočnoj Africi, ovo je jedini način da se dobiju pozitivni rezultati i da se potčinjenom stanovništvu udaljenih i nepristupačnih sela koje nam se pokazalo odanim (a kod kojih nije moguće uspostaviti nijedan garnizon) garantuje zaštita od odmazde malobrojnih bandita.

Kako na političkom planu, tako i na planu bezbjednosti namjeravam da uključim Crnogorce. Na političkom planu učiniću

sljedeće: u gradsku i administrativnu vlast ubaciću crnogorske članove (ključne ličnosti na Cetinju biće iz redova onih koji su potpisali dnevni red Ustavotvorne skupštine). Na taj način dio odgovornosti u upravljanju narodom pripašće njima pa će se, stoga, truditi da djelaju u njegovu korist. Na planu bezbjednosti, pak, moraću se osloniti na male povjerljive lokalne odrede, dok se ne oformi nova žandarmerijska organizacija sa brižljivo odabranim i provjerenim članovima (*krilašima*). Na taj način moći će se na okupu držati okupacione trupe, tako da istureni odredi neće biti manji od bataljona, a i biće pošteđeni veoma teškog zadatka sprovođenja policijskih akcija čišćenja. Iskustvo nas uči da je za odlučne i energične akcije važniji kvalitet nego kvantitet. Naime, manje jedinice u tajnosti opremljene i vođene lokalnim naoružanim vodičima ili manji odredi, daju bolje rezultate od onih velikih, slabije pokretnih i u svakom pogledu zahtjevnijih.

U vezi sa današnjim razmiještanjem trupa uputio sam teleks br. 10130/OP sa naznačenim današnjim datumom, kojim molim da mi se što prije da odobrenje za okupaciju svih lokaliteta duž demarkacione linije koja razdvaja Crnu Goru od Hrvatske i od Srbije, a koji su nam nakon dogovora u Beču pripali, kako bi se bolje kontrolisali uplivi od spolja i obezbijedila bolja saradnja sa jedinicama Druge armije, kao i sa njemačkim vlastima u Beogradu sa kojima sam u stalnom direktnom kontaktu.

U susret zimi koja ovđe počinje krajem septembra, svim alpinskim bataljonima podijeliću skije, kako bih obezbijedio njihovu pokretljivost. Pokušaću da povratim i one koje su skijaški bataljoni „Val Červino“ i „Monte Roza“ predali Intendanturi, a ako to ne bude dovoljno zatražiću dodatne količine od Italije.

U cilju obezbjeđivanja zaštite trupa (ljudi i životinja) tokom oštre zime, naredio sam montažu baraka, od kojih na raspolaganju u barskoj i budvanskoj luci imam stotinak (dijelom će mi poslužiti i u Podgorici za zbrinjavanje izbjeglica iz Metohije). Na ševeru, đe bi njihov transport iziskivao prećeran trošak, barake će biti izgrađene od drvene građe kojom obiluju magacini u pilanama.

Za to će biti zadužene čete inženjera čim privedu kraju obnovu velikog broja mostova koje su ustanici prekinuli ili zapalili.

Ukupno uzevši, situacija je ohrabrujuća, što, međutim, ne znači da ćemo popustiti sa preduzetim mjerama predostrožnosti.

Sve više ćemo raditi na širenju propagande uz pomoć radija koji već preko zvučnika funkcioniše na Cetinju, u Pljevljima, Beranama, itd. Hitno treba poraditi i na štampanju „Glasa Crnogorca“ [*La voce del montenegrino*], koji bi na Cetinju izlazio jednom u tri neđelje, ali za to je neophodno da nam se dodijeli fond od 500.000 lira, koji smo već zatražili.

U dogovoru sa Ministarstvom finansija uredio sam da se počev od ovog mjeseca trupama dodijele čekovi u dinarima iz fonda štambiljanih dinara, koji treba da budu vraćeni. Međutim, hitno je potrebno da se rješavanjem pitanja valute koja, u zavisnosti od sistema vlade, treba da bude prihvaćena za Crnu Goru (prema teleksu dobijenom iz Ministarstva), riješi problem dodjele fondova neophodnih za oživljavanje Crne Gore. Treba isplatiti dohotke funkcionerima (iz gore spomenutog fonda, koji nam ne pripada, tražio sam da budu odobrena dva zaostala mjesečna dohotka za službenike i penzionere). Tu su i hitni, neodložni radovi (na cetinjskom vodovodu, na putevima, mostovima, itd.), zatim funkcionisanje službi, transporta, obezbjeđivanje hrane za stanovništvo, zaliha drva za ogrjev koja moraju biti dopremljena iz Šavnik i drugih krajeva te geografske paralele do mora, itd. Za sve to neophodno je raspolagati dinarima, a budući da štambiljane dinarske novčanice ne mogu izaći iz Crne Gore i da ih ne primaju ni u Kotoru, ni u Hrvatskoj, ni u Srbiji, ni u Albaniji, veliki su izgledi da će, ukoliko SAGAM² ne pojača pošiljke u cilju fomiranja dovoljne količine zaliha u nepristupačnim naseljenim krajevima, sa skorim dolaskom sniježne zime narod zahvatiti oskudica.

² SAGAM - skraćena za *Società anonima gestione agraria e mercantile*, u prevodu: Društvo za upravljanje poljoprivredom i trgovinom – jedno od društava oformljenih od strane Italijanske banke (Banca d'Italia), u periodu 1926.-1961. *Prim. prev.*

Tražio sam od Italije i nekoliko kamiona - čistača snijega kako bih obezbijedio protok saobraćaja tokom zimskog perioda barem na glavnim putevima: Cetinje – Kotor; Cetinje – Podgorica, Podgorica – Nikšić – Šavnik – Pljevlja – Bijelo Polje; Podgorica – Mateševo – Andrijevića – Berane. U priobalnom području nema potrebe za preduzimanjem sličnih mjera.

I za to su potrebna sredstva.

Nadam se da će se pitanje valute što prije riješiti, i da će tome uslijediti prijeko potrebna dodjela 150 miliona dinara koje sam već i u svoja ranija tri izvještaja spominjao i tražio.

Molio bih da se štambiljanje ne vrši kao prije iz razloga što se žig lako briše usljed lošeg kvaliteta materijala koji se upotrebljavaju u tom procesu. Predlažem da se ubuduće bilježenje vrši na način kako to rade Njemci, to jeste probijanjem novčanice. U vezi sa ovom temom, zamolio bih da se uzme u obzir potreba za novčanicama u manjim apoenima. Danas se, naime, događa da se novčanice od stotinu, petsto i hiljadu dinara ne prihvataju jer nedostaje sitnijih novčanica za kursor, i obrnuto, događa se da špekulanti uveliko kupuju velike novčanice, pa se sa 300-400 dinara u malim apoenima kupuje 1000 dinara.

Mali apoeni bi trebalo da čine 4/5 od ukupne zatražene sume od 150 miliona dinara.

Inspektor iz Ministarstva finansija, cijenjeni gđin Boteri, koji se zajedno sa službenicima bivšeg Visokog komesarijata, vratio u Italiju, a koji je na moj hitan zahtjev, ponovo od strane Ministarstva postavljen na istu funkciju, još uvijek mi se nije javio. Od 26. jula na Cetinju se nije pojavljivao, niti znam kada će se vratiti. Stručnjaka za finansije iz Ministarstva trezora morao sam da pošaljem u Rim zbog neophodnih kontakata i instrukcija i očekujem njegov povratak.

Čitava administracija je povjerena kvalitetnim službenicima i prožeta crnogorskim osobljem bivše Banovine. Oni daju sve od sebe i zaslužuju sve pohvale, ali nedostaju stručni rukovodioci koje ja ne mogu zamijeniti.

S druge strane, u toku je provjera svih službenika iz vremena bivše Jugoslavije kako bi se izvršila selekcija i zamijenili oni koji nijesu Crnogorci (čast izuzecima). U toku je rad na predračunu troškova za 1941-42. godinu, međutim već je kraj avgusta i hitno nam je potrebna neka orjentacija.

U zaključku, još jednom ponavljam prijeku potrebu za: dodjelom sredstava za pokretanje zemlje; definisanjem pitanja valute na način da se Crnoj Gori omogući da kupi ono što joj je potrebno kako bi makar „na škrge“ prodisala, ali barem da može da diše. Crna Gora, posebno u današnje vrijeme, ne može da preživi bez svoje dvije prirodne luke: Bara i Kotora.

Pitanje Kotora odvojenog od Crne Gore goruće je pitanje isto kao što je to i pitanje granica. Jer, osakaćena Crna Gora neće nikad biti spokojna. Kada su u pitanju granice, Crnoj Gori su neophodni barem cijela ravnica Grude do Cavtata na obali, visoravan Gacko, Sandžak i Metohija (prema Albaniji). I konačno, upravljenje, makar uz učešće Albanije, ulcinjskim solanama.

U svim crnogorskim krajevima koje sam tokom moje nedavne inspekcije obišao, odzvanja jedan zajednički glas naroda: „Soli za našu stoku“.

Za sada sam uspio da obezbijedim njen uvoz iz Hrvatske preko linije Goražde – Pljevlja za ševerni dio, i dopremanje iz Ulcinja preko komande Kraljevke finansijske policije Podgorice, Berana, Nikšića i Šavnika.

U svim garnizonima tražili su mi duvana i vina. Sa tim zahtjevom sam upoznao Kraljevsku finansijsku policiju i Intendaturu.

Problemi koje treba riješiti složeni su i mnogobrojni. Jamčim da je kod svih nas jaka želja da pomognemo njihovom rješavanju, da se na sve načine i svim silama za to zalažemo, i da smo odlučni u tome da dovedemo u red ovu zemlju koja tek treba da odigra ulogu moćnog grebena koji će zadržati nadolazeću plimu nereda sa ševerozapada i onemogućiti njeno eventualno prelivanje na jug.

S italijanskog jezika prevela: **Deja Piletić**